

Лінуре Бойкарова,

викладач, інженерно-педагогічний коледж,
РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний
університет»
(м. Симферополь)

Linure Boykarova,

Teacher, Engineering Pedagogical College,
Establishment of higher education «Crimean
Engineering Pedagogical University»
(Simferopol)

УДК 378

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

COGNITIVE AND COMMUNICATIVE METHOD OF LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE

У статті розглядаються особливості когнітивно-комунікативної методики навчання української мови: теоретичні й концептуальні засади, лінгводидактичні принципи, мотивація навчання. Основний засіб навчання української мови – текст, який реалізується у когнітивно-розвивальних вправах.

Ключові слова: когнітивно-комунікативна методика, концептуальні засади, мотивація, текст, когнітивно-розвивальні вправи.

Peculiarities of cognitive and communicative method of learning the Ukrainian language is analyzed in the article. There are theoretical and conceptual principals, linguo- didactics, incentive of learning. Text is the main method of learning the Ukrainian language which represents in cognitive and developing exercises.

Key words: cognitive and communicative method, conceptual principals, incentive, text, cognitive and developing exercises.

В статье рассматриваются особенности когнитивно-коммуникативной методики обучения украинского языка: теоретические и концептуальные основы, лингводидактические принципы, мотивация обучения. Основной способ обучения украинскому языку – текст, который реализуется в когнитивно-развивающихся упражнениях.

Ключевые слова: когнитивно-коммуникативная методика, концептуальные основы, мотивация, текст, когнитивно-развивающие упражнения.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Мовна освіта нині – основа формування пізнавально-творчої особистості, що володіє високим рівнем комунікативної компетентності, здатна до сприйняття і передачі різноманітної інформації. Найвагомішим досягненням вітчизняної лінгводидактики останніх десятиріч ХХ століття і початку ХХІ можна вважати посилення комунікативної спрямованості шкільної мовної освіти, яка передовсім стосується роботи з текстом, залученням досягнень комунікативної лінгвістики (Ф.С. Бацевич), текстології (В.Я. Мельничайко), когнітивної та прагматичної лінгвістики (М. І. Пентиліук, О. М. Горошкіна), наратології (І. О. Денисюк, О. М. Ткачук). Відтак окрема увага в організації процесу мовної освіти має приділятися когнітивно-комунікативному методу навчання української мови, що зумовлюється насамперед суспільними потребами: без належного розвитку навичок ефективного спілкування сьогодні неможливе повноцінне функціонування людини в соціумі, адже мова – це не лише засіб спілкування, формування, оформлення та існування думки, головне знаряддя соціалізації особистості, а й засіб самопізнання народу, заглиблення у його культуру.

Аналіз актуальних публікацій і досліджень. Когнітивно-комунікативна методика навчання української мови висвітлена в багатьох працях сучасних лінгводидактів (О.М. Горошкіної, І.П. Дроздової, М.І. Пентиліук, Т.В. Симоненко та ін.). Окремі лінгводидактичні аспекти цього методу розроблено в надбаннях сучасних українських учених М.С. Вашуленка, С.О. Карамана, В.Я. Мельничайка, Н.В. Подлевської, Г.Т. Шелехової та ін. Зважаючи на важливість усебічного вивчення особливостей використання когнітивного підходу у викладанні мов, багато вчених займалися дослідженням цього питання в психолого-педагогічному аспекті (Р. Аткинсон, В. Беянін, В. Дем'янков, І. Зимня, О. Леонтьєв, Н. Талізїна та ін.).

Попри теоретико-практичні досягнення в розв'язанні порушеної проблеми, залишається недостатньо розкритим питання системи методів когнітивно-комунікативного розвитку учнів, ефективних технологій формування навичок спілкування, що і зумовлює її актуальність.

Мета статті – з'ясувати роль і можливість використання когнітивно-комунікативного методу в процесі навчання української мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасні методи в процесі навчання стосуються, насамперед, психічних особливостей і пізнавальних переваг учнів, розвиток у них адекватного уявлення про систему досліджуваної мови і здатності до реального спілкування в суспільстві.

Для реалізації професійно орієнтованого навчання з урахуванням сучасних тенденцій і методів вважаємо, що в його основу слід покласти когнітивно-комунікативний метод, що найбільше відповідає ідеям комунікативності, свідомості й професійної спрямованості навчання української мови.

Комунікативна спрямованість занять передбачає організацію системи знань, умінь і навичок, яка дає можливість учневі сформувати низку компетенцій (лінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну, соціальну, стратегічну).

Поняття когнітивного методу поступово входить у сферу викладання мов. Когнітивний метод до викладання мов виник як реакція на прямий підхід, що передбачає інтуїтивне засвоєння мови в процесі спілкування. Він отримав методичну реалізацію насамперед у межах свідомо-практичного методу навчання та в методиці викладання мов.

Основоположником когнітивної теорії навчання вважають американського психолога Дж. Брунера. Учений обґрунтував три стадії вивчення будь-якого предмета, у тому числі мови:

- отримання нової інформації у вигляді знань;
- закріплення набутих знань, їх розширення і застосування під час розв'язання нових завдань;
- перевірка адекватності застосування сформованих знань, умінь, навичок [3, с. 125].

Когнітивний аспект вивчення мов розглядалися у працях Б.А. Глухова, О.О. Леонтьєва, С.Ф. Шатілова, В.Н. Щукіна.

Б.А. Глухів та А.Н. Щукін сформулювали таке визначення когнітивного підходу до навчання мови: «Те ж, що пізнавальний (від англ. cognition «знання, «пізнання») підхід до навчання, що, насамперед, полягає в засвоєнні теорії мови, яка вивчається переважно у вигляді роботи над вивченням правил фонетики, граматики і слововживання. Тренуванню відводиться незначна роль, а на противагу йому робиться акцент на свідомому конструюванні висловлювання мовою» [4, с. 95].

Теоретичні засади когнітивної методики спираються на положення когнітивної лінгвістики, «яка розглядає мову не як «систему в самій собі» (вислів Ф. де Соссюра), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення і функціонування цієї системи було б неможливим» [11, с. 26].

Отже, під когнітивно-комунікативним методом у процесі навчання розуміємо такий метод навчального процесу, що підпорядкований системі комунікативно- і професійно-пізнавальних і когнітивних завдань, передбачає вивчення мови в дії, в реальному функціонуванні і ґрунтується на принципах комунікативної спрямованості, свідомості й активності учнів у процесі навчання.

У процесі розроблення когнітивно-комунікативного методу має бути враховано п'ять концептуальних засад:

- *інтегрування навчального матеріалу*, що найбільш адекватно відображає ідею формування цілісного уявлення учнів про навколишнє середовище, а отже, ідею ефективного формування їхнього наукового середовища;
- *структурування навчального матеріалу* слід здійснювати з позиції *диференціації*, що є найбільш перспективним під час поглибленого вивчення учнями навчального матеріалу чи дослідження й охорони певних об'єктів та явищ навколишнього середовища;
- *міжпредметний підхід* у конструюванні змісту навчального та виховного матеріалу, що дає змогу об'єднати початкові предмети в уніфіковану навчально-виховну систему, завдяки чому долається розрив між природничими і гуманітарними циклами навчальних предметів;
- *індивідуалізація* навчально-виховного процесу;
- *діяльнісний підхід*, основною метою якого є формування наукового світогляду, високої духовності та моральних якостей особистості, сприяння професійній орієнтації і самореалізації у складному, багатогранному соціокультурному середовищі [10, с. 21-22].

Отже, враховуючи вищезазначені концептуальні засади, когнітивно-комунікативна методика ґрунтується на загальнодидактичних та лінгводидактичних принципах навчання, з-поміж яких провідними визначаємо:

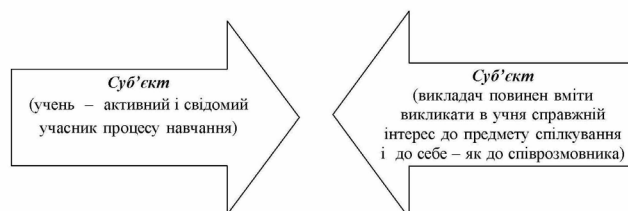
- *особистісний принцип*, що забезпечує розвиток і саморозвиток особистості учня як суб'єкта пізнання і навчальної діяльності, ґрунтуючись на виявленні його індивідуальних особливостей [5, с. 11];
- *етнокультурологічний* – реалізується у двох напрямках: навчання української мови в контексті української культури; пізнання української культури у взаємодії з культурами інших народів [9, с. 7];
- *інтегративності* – дає можливість інтегрувати здобуту пізнавальну інформацію, спонукає учнів і вчителів до спільної діяльності [9, с. 7];
- *емоційності навчання* – передбачає жвавий, образний виклад матеріалу; красу в логіці викладу навчального матеріалу; використання цікавих прикладів; створення почуття виконаного обов'язку; мова вчителя, його ставлення до учнів, зовнішній вигляд сприятиме підкріпленню позитивними емоціями під час навчання [12, с. 150].
- *креативності* – полягає в забезпеченні результативної творчо-пізнавальної діяльності учнів [9, с. 7];
- *активної пізнавальної спрямованості* – сприяє формуванню в учнів позитивної мотивації в засвоєнні лінгвістичних знань, спроектованих на ефективне спілкування в будь-якій життєвій ситуації [9, с. 7].

Тому когнітивно-комунікативний метод у навчанні української мови спирається на принцип усвідомлення у викладанні. Усвідомлення може належати як до суб'єкта діяльності (усвідомлення себе, рефлексія), так і до

змісту, процесу діяльності. У викладанні української мови це означає, що навчання певних лінгвістичних явищ повинно спиратися на мислення і дії, що лежать в основі розуміння і використання цих явищ у мовленні.

У рамках когнітивного підходу учень вважається активним і свідомим учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача. Іншими словами, між учнями і викладачем реалізуються суб'єкт-суб'єктні відносини. У такому навчанні учитель повинен уміти викликати в учня справжній інтерес до предмета спілкування і до себе – як до співрозмовника. Учні виступають у ролі єдиного взаємодіючого, колективного, сукупного суб'єкта, організація якого також входить до завдань викладача. Тому повинна бути організована і навчальна співпраця самих учнів між собою у розв'язанні навчальних завдань так, щоб формувалася колективний суб'єкт і діяв принцип колективної комунікативності навчання.

Когнітивно-спрямоване навчання спілкування українською мовою має особистісно-обумовлений характер. Такий підхід до навчання передбачає організацію та управління навчальної діяльності учнів, означає переорієнтацію цього процесу на постановку й розв'язання ними самими конкретних навчальних завдань. Це пов'язано з цілою низкою особистісних моментів. Насамперед сюди належить *мотивація*.

Існує багато шкіл, які по-різному трактують поняття мотив, мотивація. Так, у контексті теорії діяльності О.М. Леонт'єва термін «мотив» вживається не для позначення переживання потреби, а як те об'єктивне, що означає, у чому ця потреба конкретизується за певних умов, тобто мотив розуміється як «опредметнена потреба» [6, с. 28]. Зарубіжні вчені співвідносять поняття «мотив» з потребою (драйвом) [7].

На наш погляд, найбільш повним є визначення мотиву Л.І. Божович, позаяк у такому тлумаченні поєднуються енергетична, динамічна і змістовна сторони мотиву. За Л. І. Божович, як мотиви можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання, тобто все те, у чому знайшла втілення потреба [2, с. 66].

Отже, згідно із сучасним психологічним уявленням про мотивацію, під мотиваційною сферою особистості розуміють сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію і виражають спрямованість особистості. Мотивація є рушійною силою поведінки, пов'язана із характером, потребами, почуттями, емоціями, волею, самооцінкою особистості. Це поліфункціональне і багатогранне поняття.

Поняття «мотивація навчання» трактується як процес, метод і засіб спонукання осіб, які навчаються, до продуктивної пізнавальної діяльності, до активного засвоєння змісту освіти. Тому дуже важливим у мотивуванні учнів у процесі навчання є формування інтересу. У загальнопсихологічному визначенні інтерес – це емоційне переживання пізнавальної потреби.

Основним засобом навчання української мови в когнітивно-комунікативній методиці є *текст*. Текст є посередником між учасниками спілкування, важливим компонентом у структурі комунікативного акту між адресантом (тим, хто висловлюється) і адресатом (тим, хто сприймає висловлювання). Змістова єдність тексту втілена у своєрідних *структурно-сміслових згустках – концептах*, тобто текст як одиниця культури. За висловленням О.О. Селіванової, «упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її контекстуальну систему» [11, с. 26]. Для когнітивної методики важливою є ідея фреймів, що, на думку вчених, є компонентами концептосистеми.

Мова як транслятор культури за допомогою текстів прилучає школярів до культури нації і людства, сприяє розвитку культурологічної комунікації (соціокультурна змістова лінія). Текст дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо). Дискурс – це текст у єдності його лінгвістичних та екстралінгвістичних властивостей, тобто текст у взаємозв'язку з мовленнєвою ситуацією, зі статусом і намірами комунікантів, із результатами мовленнєвого акту [1, с. 51-52].

Сприймання і розуміння тексту мають становити єдиний процес. Психолінгвісти виокремлюють чотири рівня розуміння тексту. Перший рівень характеризується усвідомленням того, *про що* говориться, теми висловлювання, тобто найзагальнішим, поверхневим розумінням. Для другого рівня властиве розуміння того, *що* говориться, встановлення сміслових зв'язків, композиційної структури тексту. Третій рівень передбачає усвідомлення того, *якими засобами* автор реалізує свій задум, тобто проникнення не тільки у зміст, але й у форму тексту. Четвертий рівень розуміння характеризується виявленням *глибинного змісту*, проникненням у *підтекст*, усвідомленням мети і ідеї висловлювання [8, с. 30-32].

Інноваційні процеси, що відбуваються нині в освіті, сприяють виникненню нових підходів до організації і проведення уроку української мови. У шкільній практиці з'являються *нетрадиційні, або нестандартні, уроки*. До нетрадиційних належать інтегровані уроки, уроки-лекції, уроки-семінари, уроки-колоквиуми, уроки-заліки, уроки-практикуми та дидактичні ігри. Такі уроки уможливають реалізацію когнітивно-комунікативної методики

навчання, оскільки вони створюють умови для розвитку пізнавальної активності школярів, їхнього самовираження і самовдосконалення.

У когнітивно-комунікативній методиці провідними є такі типи когнітивно-розвивальних вправ:

- *аналітичні*, пов'язані з аналізом текстового матеріалу;
- *комунікативні*, що передбачають залучення учнів до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуально-креативних здібностей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо;
- *асоціативні*, які спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджується на його тлі;
- *дослідницькі*, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій.

Характеристика типів когнітивно-розвивальних вправ та принципи їх використання представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Типи когнітивно-розвивальних вправ

Когнітивна вправа	Загальна характеристика	Принцип формулювання завдань
Завдання на зіставлення	Завдання передбачають порівняння, заміщення, накладання, у різних контекстах, зіставлення валентних зв'язків	Порівняйте...Замініть... Використайте замість ... Яке слово має ширшу граматичну сполучуваність
Завдання на виділення	Завдання передбачають вичленування і висунення на перший план певної мовної одиниці	Виділіть...Використайте ...Зробіть акцент... Наголосіть...
Аналітичні завдання	Завдання передбачають поділ за певною ознакою	Згрупуйте за ... Поділіть на групи...
Синтетичні завдання	Завдання, спрямовані на визначення місця в структурі цілого, об'єднання за внутрішніми, зовнішніми зв'язками, структурування за аналогією, за зразком, об'єднання компонентів за змістом, за асоціацією	Об'єднайте...Співвіднесіть... Знайдіть подібні... Згрупуйте за аналогією...Згрупуйте за зразком... Об'єднайте за змістом... Утворіть асоціативні групи
Завдання на класифікацію	Завдання передбачають групування об'єктів за одним чи більше параметрів, вичленування підкласів, з наступним об'єднанням їх у клас більш високого рангу, від якого легко можна перейти до складових його підкласу	Згрупуйте... Класифікуйте... Об'єднайте за ознакою...
Узагальнювальні	Завдання на абстрагування, категоризацію передбачають визначення категорій, понять	До якої категорії належать... З яким граматичним поняттям співвідносяться... Яке граматичне явище...
Завдання на встановлення закономірностей або правил	Завдання, як правило, передбачають логічний висновок, пояснення загальних положень через конкретні форми прояву загального	Встановіть закономірність... Виведіть закономірність... Сформулюйте прави-ло... Зробіть висновок...
Завдання на конкретизацію	Завдання передбачають доведення з опорою на факти; створення переліку конкретних об'єктів, які входять якусь множину	Доведіть, що... використовуючи наведені граматичні конструкції... Продовжте перелік...
Трансформаційні завдання	Завдання передбачають синонімічну заміну форми без істотної зміни значень	Використайте варіантні форми... Замініть варіантними формами... Перебудуйте ...
Компресійні завдання:	Завдання передбачають скорочення.	Напишіть стислий виклад... Скоротіть висловлювання ...
Завдання на розширення	Завдання передбачають доповнення новими елементами	Поширте тезу ...Доповніть пояснення ...
Завдання на вибір	Завдання передбачають вибір на підставі імітації, за зразком, за аналогією, на основі репродуктивної або творчої, що здійснюється самостійно чи під керівництвом.	Виберіть правильну модель, користуючись поданим зразком. Оберіть правильні граматичні форми...

Отже, когнітивно-комунікативна методика роботи з текстом спрямована на вдосконалення змісту і форм навчання мови, формування комунікативної (ключової), текстової, лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної та інших освітніх компетенцій, що забезпечують реалізацію мети стандартизованої мовно-літературної освіти. Урахування основних положень когнітивно-комунікативної методика в процесі навчання української мови, гармонійне поєднання роботи з розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на основі текстів сприятиме формуванню мовної особистості школярів, успішній їх соціалізації.

Висновки. Когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання головного завдання мовної освіти за сучасних умов – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідає загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти.

Кожна з цих методик має свої завдання, але, інтегруючись, вони виконують головну функцію – формування і подальший розвиток мовної особистості на засадах неперервної мовної освіти. Когнітивна й комунікативна методики забезпечують досягнення головної мети стандартизованої мовної освіти – формування і розвитку комунікативної компетенції кожного, хто вивчає українську мову як рідну і як державну. А отже, когнітивно-комунікативний підхід до навчання мови, що сформувався на базі провідних ідей означених методик, є одним із найпріоритетніших у реалізації стандарту мовної освіти в Україні.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Божович Л. И. Изучение мотивации детей и подростков / Л. И. Божович. – М. : Педагогика, 1972. – 352 с.
3. Брунер Дж. Психология познания / Дж. Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 413 с.
4. Глухов Б. А. Термины методики преподавания русского языка как иностранного / Б. А. Глухов, А. Н. Щукин. – М. : Рус. яз., 1993. – 369 с.
5. Гончаренко А. Особистісно-орієнтована модель освіти: підготовка педагога / А. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 1. – С. 10-13.
6. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев. – М., 1971. – 216 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб., 2006. – 352 с.
8. Пентиліук М. І. Аналіз тексту на уроках мови / М. І. Пентиліук // Диво слово. – 1999. – № 3. – С. 30 – 32.
9. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Диво слово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
10. Пустовіт Г. П. Концептуальні засади модернізації змісту сучасної позашкільної освіти і виховання учнів / Г. П. Пустовіт // Рідна мова. – 2010. – № 10. – С. 21 – 22.
11. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
12. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 232 с.

